

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ANNE NIELSDATTER OG HENDES UÆGTE DATTER KIRSTEN

AF ERIK JOHNSON

Anna Niels Datter Søsmænds af Østergaard Søren Pedersen
for i Bogen, for oftes Forordning af 8. Juni 1767.
i den Kjøbenhavnske Cirkel-Arrest. ^{28. Februar} ~~28. Februar~~ 1768.
i Baud og Bred. i Staden for Kirke Disciplin; og sin
forne Attestene. - Kjøbenhavn den 2. Februar 1768.
Søst. Niels N.S. Knudsen
Arrest. Forfører.

**ANNE NIELSDATTER OG
HENDES UÆGTE DATTER
KIRSTEN**

ERIK JOHNSON

**ANNE NIELSDATTER OG
HENDES UÆGTE DATTER
KIRSTEN**

STEVNS LOKALHISTORISKE ARKIV 1988

Hele min slægt på min mormors side kommer fra Stevn, hvor de altid har været husmænd og bønder. De allerfleste har været fæstere under Vemmetofte, Højstrup, Gjorslev eller Juellinge, medens en enkelt gren kommer fra Store Heddinge. Blandt dem har jeg altid været fascineret af min tip-tiptipoldemor Anne Nielsdatter og hendes datter Kirsten, der blev født som uægte i 1776. De genvordigheder, det lagde op til, har sat sig spor i mange grupper af arkivalier, der stadig er bevaret, så det har været muligt at trænge ind bag de biografiske data og ”få kontakt” med personerne.

Rammen er Store Heddinge i sidste fjerdedel af 1700-tallet, på det tidspunkt en af landets mindste købstæder med kun omkring 500 indbyggere. Indgangen til historien er folketællingen fra 1787, hvor vi i Adelgaden nr. 47 finder:

Anne Nielsdatter, husmoder, da manden tjener i Tranegilde, 38 aar, gift 2den gang, landsoldats kone

Kiersten Petersdatter, hendes uægte datter, 11 aar

Peder Christensen, deres søn, avlet i hendes sidste ægteskab, 1 aar

Johanne Andersdatter, husmoderens moder, 71 aar, enke efter 2det ægteskab, underholdes af fattiggassen

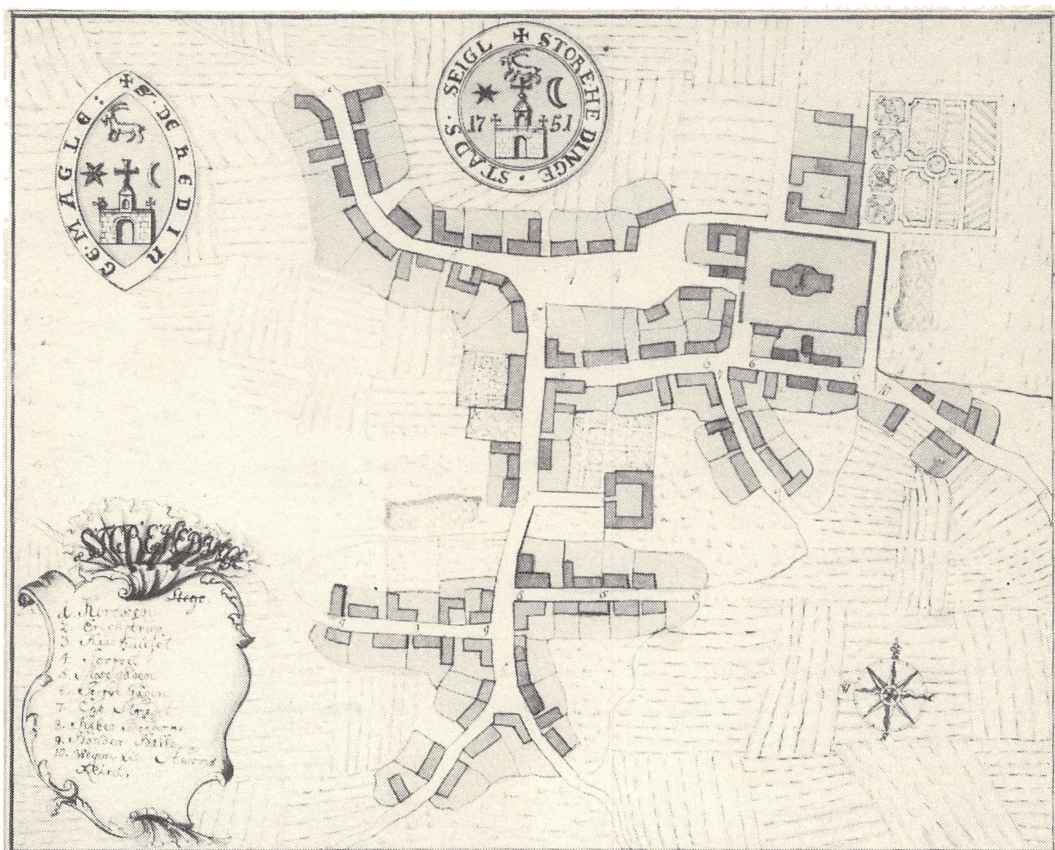
Kirsten må altså være født omkring 1776. Hun er uægte, det vil sige, at hun er født udenfor ægteskabet. Søndag den 24. november 1776 blev hun døbt i Store Heddinge kirke:

No. 36 Ane Moeses uægte barn, Kirsten, d. 24. novbr: Gudmoder var Katrine Peder Sørensens i Kirkeskov og faddere var Mads Klein og Peder Klein. Peter Perssen blev udlagt til barnefader.

Det har ikke været nogen spændende dag for Anne. Med eller mod sin vilje måtte hun overfor præsten Hr. Møller indrømme, at det var Peter Perssen, der var far til hendes barn.

Før 1812 var det strafbart at få børn udenfor ægteskabet. Det kostede bøder - de såkaldte lejermaalsbøder - til kongens kasse. Også kirken krævede anger og bod. Oprindeligt skulle man stå offentligt skrifte og bekende sin synd i hele menighedens overværelse. Det blev i 1767 afløst af en fængselsstraf med 8 dage på vand og brød, der først blev afskaffet i år 1800.

Efter Kirstens barnedåb gav præsten straks byfogden Adam Casper von Holstein meddelelse om Annes uægte barn.

Bykort over Store Heddinge fra 1751. Gadenavnene, heriblandt Bønderballe, er angivet i kartouchen til venstre.

Bønderbalsgaden der senere fik navnet Vestergade, ca. 1880.

Den 5. december 1776 indberettede von Holstein sagen til stiftsøvrigheden (stiftamtmanden og biskoppen) ved stiftamtmand Adam Brockenhuus i København, der svarede tilbage, at de involverede skulle retsforfølges. Samtidig foreslog han, at Rasmus Hochland skulle være anklager i sagen. Rasmus Hochland var fra Store Heddinge, og ved at vælge ham, ville man spare penge til en udefra kommende anklager. Det var af vigtighed, da Brockenhuus skønnede, at de skyldige - Anne og Peter - ville være *"uformuende"* og altså ikke ville være i stand til at betale sagens omkostninger. Hochland afhørte straks parterne og konstaterede at Anne *"ville være villig til at lide straf efter loven uden proces; men at Peder Pedersen nægter factum"*. På det grundlag var der ikke andet at gøre end at indlede retssagen.

I korrespondancen mellem Brockenhuus og von Holstein blev Anne flere gange kaldt "*borgeren Jens Hansens hustru*". Hvad betyder det? Var hun allerede gift? Igen giver kirkebogen svaret. Den 3. april 1772 blev der holdt bryllup i Store Heddinge mellem "*Jens Hansen ungarl og pigen Ane Nielsdatter*". Nu er det ikke længere et af de "normale" uægte børn, vi har med at gøre. En gift mor til et uægte barn - det var en skandale i det lille bysamfund, hvor alle kendte hinanden. Snakken har gået, og skammen har været tung at bære både for Anne og Jens, der var smed.

RETSSAGEN

Det er på det grundlag, vi mandag den 10. februar 1777 går til retsmødet i Store Heddinges byret på rådhuset, for at se Rasmus Hochland "*på lovlig måde at tiltale og hævde dom over Jens Hansens hustru Anne Nielsdatter og Peiter Pedersen for deres begangne horeri*". Ugen før havde stævningmændene været rundt i byen og indstævnet ikke blot Anne og Peiter, men også Jens.

I retten gentog Anne sin erklæring om "*at Peiter Pedersen alene er hendes barns fader*". Dernæst trådte Jens frem og erklærede "*at han ingen del havde i det barn som hans hustru Anne Nielsdatter havde fået og var blevet døbt den 24. november næstafvig*". Så var det sagt - offentligt. Med den erklæring fraskrev Jens sig faderskabet til Kirsten og stemplede Anne som horekvinde. Det var retsgyldigt, og nu galdt det blot om at finde faderen. Anne havde jo allerede udlagt Peiter, og da han blev forhørt i retten, erklærede han "*at han ikke for nogen vished modkendte sig at være barnefaderen*". Det lyder jo lidt kryptisk, og det skal vel nærmest forstås således, at han ikke ligefrem nægtede at være far til Kirsten; men at det måske krævede nærmere bevis. Derfor blev retssagen udsat i 2 uger, og det blev overladt til Peiter "*efter lovens forskrift at bevise sin uskyld*".

Selv ikke mellem retsmøderne kunne Anne få lov til at være i fred. Den 19. februar fik hun besøg af Store Heddinges to politibetjente Søren Olsen Høyer og Christian Kruise, der sammen med Rasmus Hochland skulle taksere hendes ejendele og formue. Det skulle bruges ved strafudmålingen - man havde altså allerede uofficielt dømt hende - hvor en del af straffen var en bøde på 10 % af hendes formue. Det var ikke store ting hun ejede, alt i alt var der for 11 rigsdaler 2 mark og 8 skilling.

Det næste retsmøde den 24. februar blev ganske kort. Peiter indrømmede sin skyld, idet han erklærede sig villig til at betale sin lejermålsbøde og modtage kirkens straf. Bøden var på 12 rigsdaler, som han indbetalte med det samme. Kirkens straf bestod jo i 8 dage på vand og brød i stedet for offentligt skriftemål. Stiftamtmand Brockenhuus godkendte udfaldet, således at Peiter efter endt straf kunne gå fri for yderligere tiltale.

Peiter kunne betale sig fra sine synder. Tilbage er der kun at få afsluttet sagen mod Anne og få fastsat den fornødne straf. Det skete 2 uger senere i et retsmøde mandag den 10. marts. Først blev sagsfrafaldet mod Peiter oplæst. Dernæst blev vurderingsskrivelsen fra den 19. februar fremlagt. Anne erklærede, at hun ikke havde nogen mulighed for at betale de bøder, som hun ville blive idømt, og hun havde ikke noget imod, at sagen blev optaget til dom. Til sidst procederede Rasmus Hochland, at da både Anne og Peiter havde indrømmet deres skyld, måtte hun indstilles til rettens straf.

Den 24. marts 1777 faldt dommen. Sagens præmisser var ganske klare. Anne havde udlagt Peiter som far til hendes barn, og han havde selv indrømmet det ved at betale sin lejermålsbøde. Dertil kom med megen vægt, at Jens ikke ville vedkende sig faderskabet til sin kones barn. På det grundlag blev dommen afsagt:

KJENDES FOR RET: *At Anne Nielsdatter efter lovens 6. bogstav, 13. kapital, 1. artikel conferer med forordningerne af 6. december 1743 og 8. juni 1767 bør betale dobbelt lejermålsbøder 12 rigsdaler, og en tiendedel af hendes yderste formue beregnet til 1 rigsdaler 13 2/5 skilling, samt udstå straf på vand og brød udi 8 dage, i stedet for åbenbart skriftemål, og udrede denne actions bekostning med 4 rigsdaler, hvilket fyldestgøres inden 15 dage efter denne doms forkyndelse videre navn og indførsel efter loven.*

Det var en streng straf set med vores øjne; men det var den normale straf for at få uægte børn. Den dobbelte lejermålsbøde skyldtes, at Anne var gift. Som ugift var hun sluppet med 6 rigsdaler. I dag forekommer det komisk, at det offentlige skriftemål kunne erstattes af 8 dages fængsel; men i datiden var det offentlige skriftemål fuldstændigt vanærende.

Huse i Vestergade som de ser ud idag. Endnu er det enlige familiehuse. Den lave bebyggelse langs gaderne har altid været typisk for Store Heddinge.

Som Anne allerede selv havde nævnt under retssagen, havde hun ingen mulighed for at betale bøderne. Derfor blev hendes og Jens hus og en del af deres indbo solgt på auktion torsdag den 3. april 1777. Oven på retssagen, hvor Annes, Jens og Peiters private forhold var blevet udlagt til fuld offentlighed, var auktionen ikke mindre skæmmende. Nu måtte de gå fra hus og hjem for at kunne betale horekvindens bøder. Der var slået auktionsplakater op i hele byen, og på auktionsdagen udråbte tambouren (byens trommeslager) vidt og bredt konsekvensen af Annes fejltrin: Jens og Anne skulle sættes

på gaden, og deres hus skulle sælges.

Huset, der lå på Bønderbalsgaden, var på 8 fag med tilhørende have og en ager i Store Mark - den ene af bymarkerne. Det blev solgt for 20 rigsdaler. Lad os lige kaste et kort blik på indboet. I stuen havde de et rødmalet fyrrer sengested med sengetøj, en sort jernbunden egekiste uden lås, et lille bord og to gamle stole. I bryggerset var der et par store jerngryder, et lille grønmalet skab og 6 tintallerkener, og i skorstensrummet stod deres jern bilægger kakkellovn. Af luksusgenstande havde de foruden tintallerkenerne 2 malm lysestager, en malm morter og en tin tepotte. Hele auktionen indbragte 51 rigsdaler 5 mark og 5 skilling. Derefter blev bøden betalt.

I slutningen af januar 1778 kom så den dag, da Anne måtte gå den tunge vej til Store Heddinge civile arresthus, hvor hun skulle afsone kirkens straf med 8 dage på vand og brød. Efter at de 8 dage var gået, kunne arrestforvarer Niels Knudsen skrive fængselsattesten:

*Anna Niels datter besvangret af borger Peiter Pedersen
her i Byen. som efter forordning af 8de Juni 1767
udi Storehedinge civile Arresthus i 8de dage
indvand og brød i stedet for kirkedisciplin; som hermed
for med Attesteret. - Storehedinge den 2den Februarii 1778*
*S. O. Høyer. C. Kruuse. Niels NKS Knudsen
Arrestforvarer.*

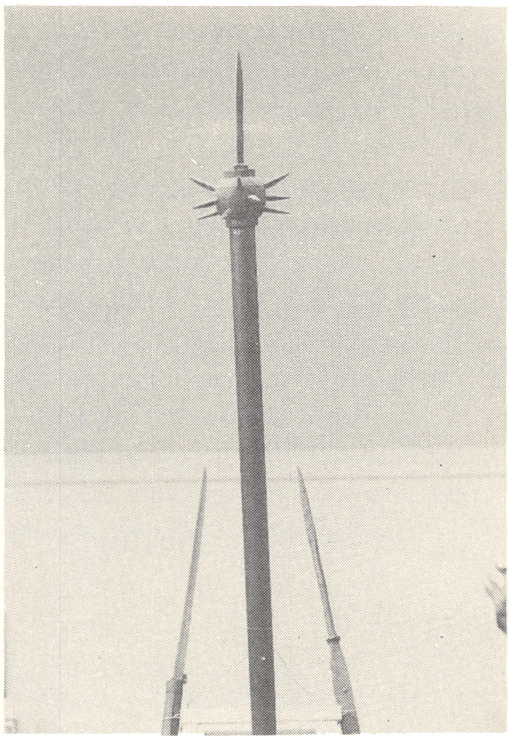
Anne Nielsdatter besvangret af borger Peiter Pedersen her i byen efter forordningen af 8de juni 1767 udi Storehedinge civile arrest hus i 8te dage udstaaet straf paa vand og brød i stedet for kirkedisciplin. Det bliver hermed attesteret.

Store Hedinge den 2den februarii 1778

S.O. Høyer

C. Kruuse

Niels NKS Knudsen
Arrestforvarer

Lænker fra arresten i Store Heddinge rådhus, der lå på Kirketorvet foran præstegården.

Morgenstjernen som vægteren gennede drukkenboltene hjem med.

Lad os vende tilbage til Peiter og se, hvordan han klarede sin strafafsoning. Han havde jo prompte betalt sin bøde under lejemålssagen, og som vi skal se, betalte han sig også fra de 8 dage på vand og brød. I slutningen af juni 1777 indsendte Peiter en ansøgning til Danske Kancelli (datidens indenrigs- justits- og mange andre ministerier), om at måtte få lov til at betale en bøde til Store Heddinge bys fattigkasse i stedet for at skulle sidde 8 dage på vand og brød i fængslet. Ansøgningen var bilagt en anbefaling fra byfoged von Holstein, der erklærede, at Peiter Pedersen "*som avlsbruger ikke uden besynderlig skade ville kunne udstå straffen*". Det forekommer lidt søgt; netop som gårdmand skulle han jo nok kunne have fundet 8 dage, hvor et fravær fra gården ikke ville være særligt generende. Men der var tradition for, at sådanne ansøgninger blev godkendt, når blot de var formelt i orden.

Peiter søgte desuden grundet hans *"uformuenhed"* om at måtte slippe for at betale omkostninger i forbindelse med ansøgningens behandling. Ansøgningen blev bevilget, og Peiter kunne betale sig fra fængselsstraffen. Bøden på de 4 rigsdaler indbetalte han til Store Heddinges fattigkasse den 31. december 1777.

Hotel Stevns på Algade 2, hvor Peiter Pedersens gård lå. Gårdens beliggenhed er blevet identificeret ved hjælp af de ældre matrikelnumre.

PEITER PEDERSEN

Efter at have hørt, hvordan han slap igennem retssagen, er det vel naturligt at spørge sig selv, hvem denne Peiter Pedersen egentlig var, der i modsætning til Anne havde penge nok til at betale alle sine bøder. I 1777 var han 28 år gammel og ugift, og som ejer af en stor gård i Store Heddinge var han et godt parti. Han var søn af Peder Pedersen Elsborg og Anne

Pedersdatter, og han var født i Store Heddinge, hvor han blev døbt søndag den 26. januar 1749:

Peder Pedersen Elsborgs barn Peiter. Susceptrix (gudmoder) Dorthe Mikkels. Testes (faddere) Niels Peitersen, Søren Nielsens søn Niels. Den 26. januar.

Mandag den 7. maj 1770 fik han skøde på sine forældres gård, der lå på Adelgaden i Store Heddinge. For at betale gården måtte han indfri faderens obligation på 350 rigsdaler hos forpagter Leegardt på Højstrup gods, og desuden udstedte han en obligation til sin far på 486 rigsdaler. Denne mandag var en travl dag for Peiter. Ikke alene skulle skødet og obligationerne tinglyses; men han mødte selv frem i Store Heddinges rådstueret, hvor han fik bevilget borgerskab som avlsbruger. Gården i Adelgaden var en gammel universitets fæstegård, som Peiters far selv havde frikøbt i 1765. Den havde et jordtilliggende på 12 tønder hartkorn ager og eng. Til gården, der var trelænget, hørte der 3 vogne, 3 jernharver, 2 plove, 2 tromler og 2 slæder. Besætningen var på 11 heste, 3 køer, 12 får, 2 søer, 10 ungsvin og 10 bistader. Blandt indboet kan vel især som et kuriosum nævnes "*et brændevinsværk på en tønde*".

Peiters forældre blev boende på gården sammen med hans lillebror Bolle. Da gamle Peder Elsborg døde i marts 1775, blev der indkaldt til skiftesamling. Forældrenes formue bestod udelukkende af den obligation på 486 rigsdaler, som Peiter havde udstedt, da han overtog gården. Blandt udgifterne er det især spændende at se nærmere på begravelsesregningen.

1. Kisten	4rd	4mk
2. Klokkeren	1rd	3mk
3. Til begge præsterne for at følge	2rd	
4. Sr. Rast for sang over graven	1rd	2mk
5. Jens Christian for graven at grave		2mk
6. For at ringe		3mk
7. Brandlauget	4rd	
8. Til traktement		4mk
9. Bedemandens salarium	2rd	
10. Hvedebrød		4mk
ialt	<hr/>	<hr/>
	17rd	4mk

Det har sandelig været en standsmæssig begravelse med to præster i følget, sang ved graven og medlemmer af brandlauget, der sikkert har båret kisten.

Peiter arvede ligesom hans andre brødre 41 rigsdaler 5 mark og 6 skilling. Han blev selvfølgelig siddende på gården, og for at kunne udbetale arvelodderne til hans søskende måtte han tage et lån på 150 rigsdaler hos forpagter Leegardt. Til gengæld blev den gamle obligation på 486 rigsdaler til forældrene udsløttet.

I december 1776 solgte Peiter 1/3 af gårdens jord fra til borger Anders Hansen i Store Heddinge. Prisen var på 200 rigsdaler, så det er måske forklaringen på, at Peiter i februar året efter kunne betale de 12 rigsdaler i lejemålsbøde. Igennem 1777 - 82 var Peiter yderligere involveret i nogle jordkøb og jordsalg, der blev finansieret ved endnu et lån hos Leegardt. I 1782 solgte han resten af gården for 535 rigsdaler til Mads Bendsen, der allerede i 1778 havde overtaget dens drift. De eneste betingelser på salget var brugen af:

*de stole og stader i kirken, så længe min moder lever, at hun står
i sit stude, og ligeledes jeg når jeg er i Store Heddinge, men
ikke paa andre tider.*

BALLADEMAGER OG SLAGSBRODER

Hvorfor opgav Peiter nu en stor gård i Store Heddinge? Svaret fås måske fra byens justits- og politiprotokoller. Peiter var ikke nogen pæn og sømmelig borger med en gård, som de unge pigers mødre kiggede langt efter. Han var noget af en vild fyr, og efter faderens død kom han sammen med sin lillebror Bolle tit i klammeri eller slagsmål enten på gaden eller på et af byens værtshuse.

Søndag den 2. juni 1776 om aftenen - den sommer hvor Anne var gravid - var det rigtigt galt. Peiter og Bolle kom op at slås med en Jens Andreasen fra Køge Kro. Slagsmålet fandt sted lige udenfor byfogdens hus, og da von Holstein kom ud for at dæmpe gemytterne, greb Peiter og Bolle fat i brystet på ham, og bandende og sværgende lovede de ham tæv. Bagefter slog de sig løs af Store Heddinges to politibetjente Christian Kruuse og Søren Olsen Høyer, der var kommet til hjælp, og de stak af ned ad gaden. Voldeligt overfald mod byfogden og politiet - det var nogle særdeles grove forseelser.

Vægter Ole Nielsen vågede omkring århundredskiftet over Store Heddinge. Han havde også til opgave at være byens trommeslager.

Det kostede da også dem begge to et kortere fængselsophold på vand og brød. Bolle fik 4 dage og Peiter 3 dage.

Året efter var den gal igen. Den 24. august ved 11 tiden om aftenen var Peiter og hans nabo Søren Pedersen kommet i klammeri med Hr. West, og de ville ikke rette sig efter politiets ordre om, at de skulle gå hjem. Det blev til en bøde på 2 rigsdaler til hver.

De mange slagsmål til trods er der noget, der tyder på, at Peiter mere var kendt for at bruge mund end for personligt at deltage i slagsmålene.

En søndag aften sidst i juni 1778 var der samlet en flok unge mennesker i Ole Christensens enkes hus - et af byens små værtshuse. Da det kom til slagsmål, og politiet forsøgte at få det stoppet, var det Peiter, der sagde til en af betjentene: *"Du er ikke nogen karl for mig, men jeg er en karl for mig selv"*. Og da han blev forevist polititegnet, sagde han: *"Det siger ej noget"*. Det blev takseret til en bøde på 4 rigsdaler.

Da vægteren et par år senere en aften måtte sige til Peiter og Bolle, at de skulle holde op med at tumles, svarede Peiter: *"O, den vægter knadst, her har du intet at gøre"*. Da han derfor blev indstævnet til at møde i retten, svarede han stævningmændene: *"Det er ikke værd at gå efter sådant kierlemageri, det var kun på papir, og ikke bedre værd end at tørre sin rumpe på"*. Den optræden var selvfølgelig grov foragt for retten, og den kostede en bøde på 8 rigsdaler.

PEITER REJSER FRA STORE HEDDINGE

Det var på det tidspunkt - omkring 1780 - at Peiter forlod Store Heddinge. Efter faderens død i 1775 havde han sat sig i større og større gæld til forpagter Leegardt, og han har nok formøblet en del af sine penge ikke blot på svireture og andet godt, men også til bøder. Lørdag den 7. august 1778 måtte han sælge en stor del af gårdens indbo og besætning på auktion.

Blandt det udbudte løsøre var der et stort fyrrekar med jernbånd som Jens Hansen købte for 1 rigsdaler og 3 mark. Han har sikkert frydet sig, nu da det var Peiters - hans gamle rivals - tur til at sælge ud på offentlig auktion. Af besætningen blev der solgt 3 stude, en kvie, 7 heste og en so. Alt i alt indbragte auktionen 113 rigsdaler 3 mark og 2 skilling, og det har vel været nok til at klare den aktuelle gæld. Men det løste ikke Peiters problemer.

Den 10. juni 1779 møder vi igen Anne og Peiter i retten i Store Heddinge. Anne havde klaget over, at Peiter ikke betalte børnepenge til Kirstens opdragelse, og nu kunne hun ikke længere undvære dem. Peiter ville betale 2 rigsdaler og 5 mark for det sidste halvår; men han kunne eller ville ikke oplyse, hvornår han ville betale pengene. Samtidig foreslog Peiter, at han kunne overtage Kirsten og lade sin mor passe hende. Da sagen blev sendt til stiftamtmand Brockenhuus, blev det tilføjet, at

Peiter er en løs og ledig person, der ikke har fast bopæl her, og man mangler tilstrækkelig forsikring, at barnet hos hans moder, en gammel kone kan nyde forsvarlig pleje og opdragelse.

Den 19. juni kom svaret. Børnepengene kunne inddrives hos Peiter ved udpantning uden proces. Der kunne ydermere ikke være tale om, at Peiter overtog den lille Kirsten, først og fremmest fordi Anne ikke havde givet sit samtykke dertil; men også fordi der manglede garanti for Kirstens forsvarlige pleje og opdragelse.

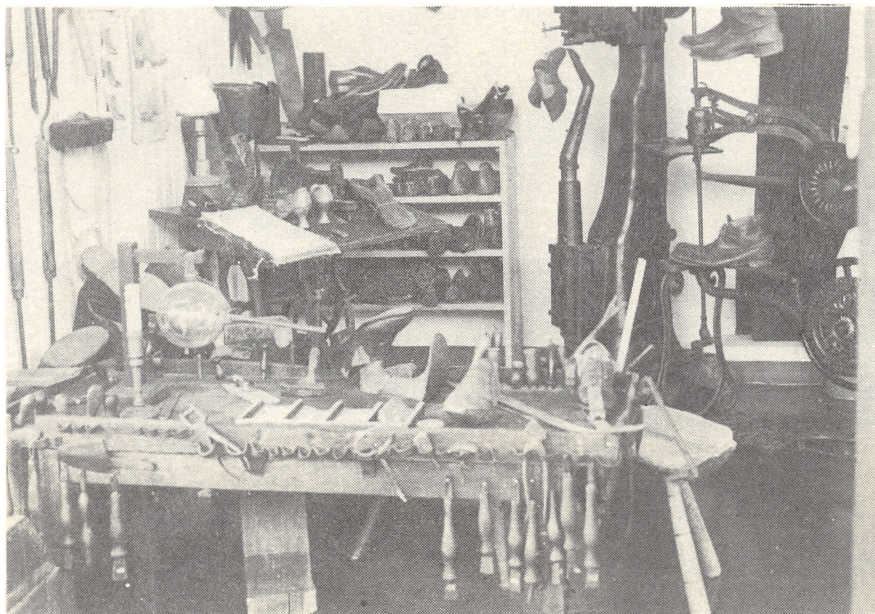

Herredsretten i det 17. århundrede.

I den periode var Peiter ofte væk fra byen i længere tid ad gangen, og den 13. oktober 1780 opsagde han sit borgerskab i Store Heddinge, hvorefter han rejste til Valby ved København. Da hans moder Anne Pedersdatter døde i 1787 blev det ved skiftet oplyst, at han var i København eller på Amager; men han kom ikke til skiftets afslutning. Derefter mister vi fuldstændig forbindelsen med ham.

SKILSMISSE

Med Peiter ude af billedet kan vi skrue tiden tilbage til perioden omkring lejermålssagen for at se, hvordan det kom til at gå med Jens, Anne og den lille Kirsten. Allerede inden lejermålssagen startede i 1778, var Jens flyttet til Magleby nord for Store Heddinge, hvor han arbejdede hos den lokale smed. Anne flyttede samtidig sammen med Kirsten hjem til sin mor Johanne Andersdatter og sin stedfar skomageren Hans Jacob Kruise i Adelgade i Store Heddinge. Vi kender ikke Annes rigtige far; men han må være død før 1774, hvor Johanne den 28. januar som enke blev gift med Hans Jacob, der selv var enkemand.

Skomagerværksted på Stevns Museum.

Med et uægte barn, med familien i opløsning og en vanærende og nedværdigende lejermålssag undervejs kunne man tro bunden var nået for Anne. Men nej, der ventede flere trængsler. Den 9. februar 1778, dagen før det første retsmøde i lejermålssagen, indsendte Jens en ansøgning til Danske Kancelli med ønske om at måtte blive skilt fra Anne, fordi hun havde begået hor og fået et barn med en anden. Det var bestemt ikke let at få skilsmisse dengang; men netop tilfælde, hvor en ægtefælle fik et uægte barn - altså havde begået ægteskabsbrud, var en af de gyldige grunde, der kunne accepteres af øvrigheden.

*Prospect af Consistorio eller
Tamper-Retten i Kiøbenhavn.* D. H. de Lode Chir. S. D. Sc.

Scene fra tamperretten i København, der behandlede ægteskabssager.

Sagen skulle for tamperretten, en særlig gejstlig retsinstant, der netop dækkede moralske, kirkelige og juridiske problemer vedrørende trolovelser

og ægteskaber. For Sjælland blev tamperrettens funktion på det tidspunkt udført af Hof- og Stadsretten i København. Sådanne retssager kostede penge, mange penge endda, både til retsudgifter, til prokuratorer (sagførere) og til rejser til retten, så kort efter søgte Jens Kancelliet om såkaldt "beneficium paupertatis", d.v.s. bevilling til gratis proces for ubemidlede. Ansøgningen var bilagt en udtalelse fra byfoged von Holstein, der konstaterede, at Jens var blevet sat meget tilbage "ved konens factum". Den 27. marts fik Jens bevilling på sit beneficium paupertatis, og prokurator Lyder Roed Müller blev beskikket som Jens prokurator.

Tamperretten skulle naturligvis afholdes i København. Det var selvfølgelig ikke muligt for Jens eller Anne at rejse til hovedstaden. Det klarede man så ved, at der blev afholdt et indledende retsforhør i Store Heddinge byret. Lyder Roed Müller udpegede den lokale prokurator Rasmus Sorterup som sin stedfortræder, og Brockenhuus konstituerede samtidig inspektør Christen Pedersen Brasch, ligeledes fra Store Heddinge, som Annes forsvarer.

Disse udnævnelser skete allerede i april; men først i juni kom der gang i sagen. Mandag den 20. juni bankede det på døren hos Anne og hos en række af Store Heddinges andre beboere. Det var byens to stævningsmænd, der indstævnede de berørte til forhør og vidneafhøring på rådstuen den følgende mandag.

De fleste af vidnerne kender vi kun af omtale; men det var personer, der var kendt med Jens og Annes forhold. Jordemoderen Birte Møller var den første, der blev afhørt. Thomas Sorterup stillede hende følgende spørgsmål:

Spm. 1. Om hun kendte Jens Hansen og Ane Nielsdatter og vidste hvortlænge, de havde været gift?

Svar. Hun kendte dem godt, men vidste ikke hvornaar de var bleven gift.

Spm. 2. Om hun vidste, at Anne Nielsdatter omkring Mortensdag 1776 havde faaet en datter og samtidig udlagt Peiter Pedersen til barnefader?

Her brød Annes forsvarer Christen Brasch ind, og gjorde opmærksom på, at dette kunne oplyses fra præstens attest. Desuden skulle han nok senere vise, hvad grunden var til "Annes fejltagelse". Dommeren gav Hr. Sorterup medhold, og Birte Møller gav følgende

Svar. Hun kunne ikke huske paa hvilket tidspunkt Anne fødte sin uægte datter, som Peiter var blevet udlagt til barnefader for.

Spm. 3. Om Jens Hansen ikke altid i sit ægteskab havde opført sig skikkelig og anstændig og ikke paa nogen maade givet anledning til at Anne lod sig besvangre af en anden? Samt om Jens Hansen ikke havde afholdt sig fra at søge seng med hende siden svangerskabet?

Svar. Det vidste hun ikke noget om.

Spm. 4. Om hun ellers vidste noget, der kunne belyse sagen?

Svar. Nej.

Christen Brasch ønskede i forbindelse med det 2. spørgsmål at stille en række kontraspørgsmål fra forswarets side.

Spm. a. Om Anne Nielsdatter ikke under fødslen fortalte, hvorfor hun havde begaaet denne fejltagelse, enten som det almindelige rygte siger, fordi "Jens Hansen skulle være ubequem og uduelig til ægteskab", og at hun på grund af hans "haarde medfart med hug og slag efter hendes enfoldige begreb", paa denne maade kunne frigøre sig fra ham?

Svar. Anne Nielsdatter havde kun fortalt at Peiter Pedersen var far til barnet.

Spm. b. Om der ved barnefødslen var flere koner tilstede, og hvem de var?

Rasmus Sorterup protesterede over dette spørgsmål, da som han sagde: "ustævnte bør være unævnte", og dommeren anså spørgsmålet for sagen uvedkommende. Inspektør Brasch konstaterede, at han noget uventet ikke kunne få noget oplyst "til fordel for sin principalinde", og han forbeholdt sig ret til kontrastævning og nyt forhør. Dernæst forsatte han med:

Spm. c. Om hun ikke havde hørt andre fortælle at Jens Hansen var uduelig til ægteskab og manglede "den capacite som et vel-skabt mandfolk burde have", og tillige om han ikke ofte "mal-trakterede sin kone med hug og slag"?

Svar. Hun havde hørt, at Jens Hansen skulle være "udygtig til ægteskab", og at han havde slået sin hustru; men hvorvidt

rygtet var sandt vidste hun ikke, da hun selv havde fået det fortalt af Anne Nielsdatter.

De samme spørgsmål blev stillet til de følgende vidner. Det var først Kathrine, Peder Sørensens kone fra Kirkeskovhuset, der jo var Kirstens gudmoder. Hun svarede det samme som Birte Møller på de stillede spørgsmål. Væveren Hans Rold kunne ikke tilføje noget nyt, hvorimod Margrethe, Søren Olsen Høyers kone til det 3. spørgsmål kunne tilføje, at hun ikke vidste hvorledes Jens opførsel havde været i ægteskabet; men Anne havde fortalt *"at han ikke havde søgt seng med hende siden svangerskabet og barnets fødsel"*. Det sidste vidne, Hans Rolds kone Bodel, gav de samme oplysninger. Derefter blev sagen udsat i 4 uger.

Ved det næste retsmøde, mandag den 24. august, blev der oplæst et tilsendt memorandum fra prokurator Müller i København. Da vidnerne allerede var afhørt, kunne han ikke se nogen grund til, at Brasch havde fået sagen udsat, *"da han alene er befalet at vedvære vidners føring på indstævntes (Anne Nielsdatters) vegne, og ej at føre vidner selv"*. Christen Brasch imødegik memorandaet med en bemærkning om, at det ikke burde stå i Müllers magt at forhindre vidners afhøring. Det var hans hensigt ved kontrastævning med vidner at bevise:

Hvor ublu og næsten umenneskelig denne Jens Hansen havde medhandlet sin kone Anne Nielsdatter, og at han ikke havde opfyldt de pligter, som man burde i henseende til ægteskabet, og muligt at han til ægteskab kunne findes ubeqvem.

Desværre havde han endnu ikke haft tid til at udfærdige kontrastævningen, og han bad derfor om yderligere 3 ugers udsættelse. Retten ønskede ikke at *"fornærme Jens Hansens hustru i hendes formente ret"*; men de kunne heller ikke forsvare en yderligere udsættelse, der ville forsinke udfærdigelsen af forhørsreferatet til prokurator Müller.

Den 21. december 1778 kom sagen for tamperretten i København. Prokurator Müller fremlagde forhørsreferatet fra Store Heddinge, og desuden 3 attester, der alle bevidnede Jens anstændige og skikkelige levned. Den ene attest var underskrevet af 4 borgere fra Store Heddinge, der erklærede, at han:

forhørsreferat bedyrede Annes uskyld og hævdede, at det ikke var bevist, at Anne havde bedrevet hor.

Den 8. februar 1779 blev dommen afsagt. I præmisserne blev det påpeget, at der ikke var bevis for, at Jens havde "søgt seng" med Anne siden svangerskabet og barnets fødsel, tværtimod havde Anne selv fortalt det modsatte til to af vidnerne. Med hensyn til Jens omtalte "udygtighed til ægteskab" og hans "ilde behandling" af Anne, kunne det ikke godtages, fordi rygterne var startet og fortalt af Anne selv. Derfor "blev det mellem parterne indgangne ægteskab" behandlet i relation til lovens 3. bogstav, 16. kapitel, 15. artikel §1. Altså:

THI KIENDES FOR RET: *Indstævnte Anne Nielsdatter bør have sit med citanten Jens Hansen indgaaede ægteskab forbrudt, hvorimod det tillades ham, sig i nyt og andet ægteskab at indlade.*

TIDEN BAGEFTER

Efter skilsmissen blev Anne boende hjemme hos sin mor Johanne Andersdatter og hendes stedfar Hans Jacob Kruuse i Store Heddinge. I perioder var hun ude at tjene, medens forældrene har passet den lille Kirsten. På et tidspunkt fik hendes stedfar et slagtilfælde, der gjorde ham til invalid, og da hendes mor samtidig var noget alderdomssvækket, måtte Anne tilsidst blive hjemme og passe dem. Det betød imidlertid, at hun mistede sin løn, og hele familien gerådede i fattige omstændigheder. I februar 1781 ansøgte Anne derfor Danske Kancelli om tilladelse til at gifte sig igen, således at "hun kunne finde lejlighed til at honorere sine gamle og svage forældre". Byfoged von Holstein var meget hjælpsom, og han påpegede i en anbefaling, at Annes klager over den måde, som Jens havde behandlet hende på, ikke havde været så lette at bevise for hendes forsvarer under skilsmissesagen. Og han fortsatte:

Men dog er det med temmelig vished at formode, at hendes mand i alle de år, han var i ægteskab med hende, nægtede hende ægteskabspligt, drog bort fra hende den meste tid, under foregivende af at lære sit smedehaandværk des bedre, og viste sig bestandig koldsindig imod hende, såsnart han var bleven raadig over hendes formue.

Dette, mente von Holstein, kunne nok ikke undskylde Annes forseelse; men det kunne dog nok være en bevæggrund til hendes benådning. I samme brev understregede von Holstein:

at hendes nuværende bestræbelse, for at underholde sin stedfader der plages af et stærkt slag, og moder som alderdom og svaghed har gjort ubequem til at fortjene noget, billig kan anses som prøver paa et veltænkende gemyt, der bør understøttes udi sit anliggende.

Det var jo en særdeles god anbefaling, og et par dage efter blev den fulgt op af en udskrift fra en vidneafhøring i Store Heddinges rådstue, hvor tre af byens borgere med ed bevidnede:

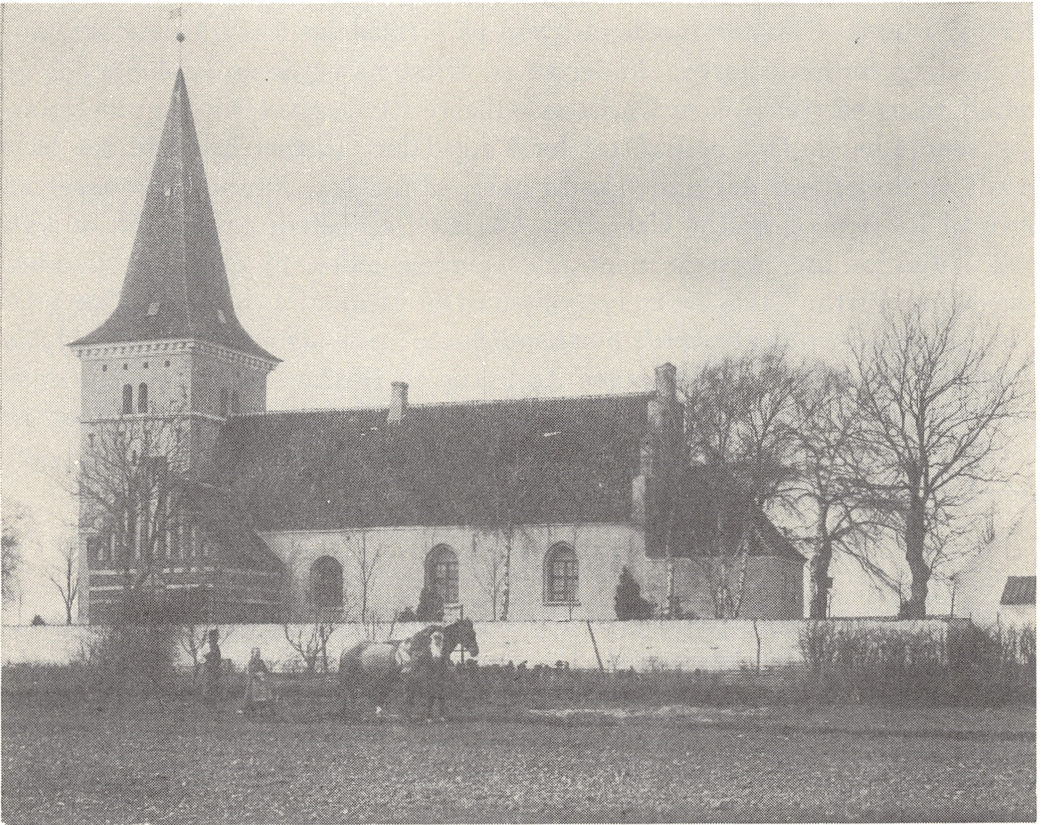
at Jens Hansen imedens han var i ægteskab med Anne Nielsdatter baade i ord og i gerninger beteede sig grov og uanstændig imod hende, skønt hun stedse talte godt til ham og søgte at pleje ham, ligesom han og for Peder Andreasen og Mads Klein (to af vidnerne) deklarerede, at han ikke ville pleje ægteskabs pligter med hende, men satte overstyr ved alle lejligheder, det hun havde bragt ind til ham, som beløb sig til 100 rigsdaler i kontant.

De bevidnede ligeledes, at Anne siden skilsmissen havde ført et anstændigt levned og plejet sine forældre. Alligevel var det ikke nok. Selvom det ikke var blevet udtrykt i skilsmissedommen, var det praksis, at der skulle gå mindst 3 år, før hun måtte gifte sig igen. Kancelliets beslutning gik derfor ud på, at Anne måtte vente endnu et år, hvorefter hun kunne søge igen, samt bilægge den nye ansøgning med *"troværdige mænds attester, at hun ogsaa i det mellemrum fra nu og til den tid har opført sig anstændig og skikkelig"*.

Dermed havde Kancelliet tilkendegivet, at de året efter ville give Anne tilladelse til at gifte sig igen, når blot hun indsendte en ny ansøgning. Den indkom til Kancelliet den 26. februar 1782, og den var ledsaget af en erklæring fra pastor Møller om, at hun ogsaa i den sidste tid havde opført sig skikkelig. Den 30. marts fik Anne tilladelse til at gifte sig igen. Bevillingen blev udstedt gratis, da *"hun efter byfogdens og præstens paategning ikke formaaede at løse samme"*.

SLUTNING

Endelig efter fem års forløb kunne Anne se fremtiden lidt lysere i møde. Der skulle imidlertid gå næsten endnu tre år, før hun giftede sig igen. Den 2. februar 1785 blev "*ungkarlen Christen Pedersen i Magleby og Anne Nielsdatter i Gjorslev*" trolovede i Magleby kirke, og den 11. marts blev de viede. De blev gift på et tidspunkt, hvor Annes forældre var kommet under fattigforsorgen i Store Heddinge. De flyttede hjem og kom til at bo hos dem i huset i Adelgaden, der var blevet overtaget af fattigvæsenet. Allerede i juni 1786 døde Annes stedfar, og året efter blev hans bohave, et skomagerværksted med redskaber solgt på auktion for 6 rigsdaler og 1 mark, der gik i fattigkassen.

Magleby kirke hvor Anne og Christen blev gift. Kirken fik nyt tårn i 1855.

Anne og Christen fik i løbet af de næste år 3 børn, hvoraf kun den yngste, Birthe Cathrine, der var døbt den 15. juni 1793, overlevede.

I juli måned 1795 døde Anne i Store Heddinge, og torsdag den 23. juli blev hun begravet på Store Heddinge kirkegård. Det var naturligvis ikke let for Christen at skulle klare sig med den lille Birthe Cathrine, og i januar 1798 blev han gift igen med en enke Kirsten Poulsdatter fra Sigerslev. I den anledning skulle der holdes skifte efter Anne. Udover Christen selv var husmand Lars Larsen til stede som formynder for Birthe Cathrine. Kirsten var i 1796 blevet gift, og på hendes vegne mødte hendes mand Jørgen Andersen, der var daglejer i Store Heddinge. Boets løvsøre var blevet vurderet ved et syn i juli 1795, og ialt var der kun værdier for 2 rigsdaler 4 mark og 8 skilling - et meget lille beløb. Huset tilhørte jo fattigvæsenet, så det var alt, hvad der var i boet. Christen havde en gæld på 4 rigsdaler 5 mark og 4 skilling, og desuden fordrede Jørgen Andersen på Kirstens vegne en kobberkedel, et vaffeljern og en trefod, som Christen tidligere havde givet Kirsten; men som han senere havde lånt og pantsat for 5 rigsdaler. Uanset hvordan det blev vendt og drejet, var der underskud i boet, så der ikke kunne blive noget at arve til Kirsten og Birthe Cathrine. Christen erklærede imidlertid, at han nok skulle indløse Kirstens pantsatte ejendele inden 14 dage, og desuden lovede han Birthe Cathrine en fyrrekiste til en værdi af 4 rigsdaler. Dog ville han *"formedelst hans trykkede omstændigheder ej se sig i stand til at opfylde løftet før om 3 aar"*. Både Jørgen Andersen og Birthe Cathrines formynder var tilfredse med denne afgørelse, og Christen fik derfor boet udleveret på betingelse af, at han ville være ansvarlig for den gæld, der hæftede på boet. Derefter blev skifteforretningen sluttet.

EPILOG

Efter Christens giftermål med Kirsten Poulsdatter flyttede de til Sigerslev, hvor de fik et husmandssted. Der døde Kirsten Poulsdatter den 21. juni 1824, medens Christen døde som indsidder i Bjælkerup den 3. januar 1834.

Jørgen og Kirsten flyttede i 1803 til Frøslev, hvor de fik et husmandssted på Frøslev mark. Der døde Jørgen i slutningen af marts 1814, og Kirsten blev igen samme år gift med Rasmus Olsen. Hun døde den 5. marts 1841 i et af Mariehøjhusene, nuværende Pøsekrogen på Frøslev Overdrev, hvor de boede til aftægt hos en søn Christen.

Trykte kilder

B.G. Nielsen, Letfærdige Qvindfolk, Delta Forlag A/S, 1982

G. Hansen, Samfundet og sædeligheden, i Dagligliv i Danmark, Bind III 1720-1790, side 135ff, (red. A. Steensberg), Gyldendals Bogklub 1981.

Utrykte kilder

Rigsarkivet, Danske Kancelli:

Sjællandske registre, 1776-1777, 1778-1779, 1782-1783
Supplikbøger, 1777, 1778, 1781, 1782

Rigsarkivet, Rentekammeret:

Folketællingen 1787, Store Heddinge købstad.
Reviderede købstadsregnskaber, Store Heddinge, 1770-1780.

Landsarkivet for Sjælland, Hof- og stadsretten:

Pådømte sager, dom af 8. februar 1779.

Landsarkivet for Sjælland, Kirkebøger:

Frøslev, Magleby, Store Heddinge sogne.

Landsarkivet for Sjælland, Sjællands stiftsøvrighed:

Journal over indkomne breve, 1776-1780.
Kommunesager, Store Heddinge, 1733-1794.

Landsarkivet for Sjælland, Store Heddinge byfoged:

Fattiginspektionens regnskabsprotokol 1732-1796.
Indkomne breve, 1776-1777, 1778-1779.
Justitsprotokol, 1754-1776, 1776-1793.
Politiprotokol, 1742-1780.
Skifte- og auktionsprotokol, 1763-1798.
Skøde- panteprotokol, 1768-1787.

Erik Johnson

KOLOFON

Dette skrift er udgivet af Stevns lokalhistoriske Arkiv i 1989.

Forfatteren er Erik Johnson, der er universitetslektor i fysik og i sin fritid arbejder med slægtsforskning og lokalhistorie. Under efterforskning af sin slægt er han havnet i stevnske arkivalier og har på grundlag af studier heri kunnet udarbejde denne beretning.

Den væsentlige del af illustrationerne er hentet i Stevns lokalhistoriske Arkivs billedsamling; nogle er optaget på Stevns Museum.

Tekst og lay-out: Erik Johnson, Søndertoften 129, 2630 Taastrup.
Tlf. 02997218

Redaktion: Per Nyord, Henning Poulsen og Søren Krøjer.

Omslag og tilrettelægning: Søren Krøjer.

Tryk: Stevns Tryk ApS, Trykkervej 2, 4660 Store-Heddinge.
Tlf. 03704080

Oplag: 500 eksemplarer, der fordeles til nuværende og kommende medlemmer af Stevns lokalhistoriske Arkiv.

Stevns lokalhistoriske Arkiv, Nørregade 15. 4660 Store-Heddinge.
Tlf. 03703654

